

դեն նեղ և քարայտակ փողոցներ, հին Երուսաղէմը կը կտրենք: Երկար չի տեսեր հանդիսաւոր թափօրին ընթացքը, թէպէտեւ յամբաքայլ. վայրէջք մը, միշտ քարոտ և ահա սալայտակ հրապարակ մը: Գիւմացնիս միապաղաղ ճակատ մը որ տակաւին միջին դարու շէնքի մը մնացորդները կը կրէ: Մէկ անկիւնը, բաւական լայն հինցած և փայտեայ դուռ մը. Ս. Յարութեան տաճարը, այսպէս կը կոչեն տեղացիք Սուրբ Գերեզմանի և յարակից սրբավայրերը: — Դուրս իր ամբողջութեամբ կը բացուի ու մեր թափօրը մուտք կը կատարէ անկէ . . . եկեղեցի մը չեմ կրնար ըսել. խոշոր հրապարակ մը, չորս կողմը և վրան գոց. մէջը զանազան շէնքեր իրարմէ անկախ և բաժնուած: Կեղծոնը, այսպէս ըսելու համար, բոլորածեւ շէնք մը. հակառակ բարձրութեան, ցած դուռ մ'ունի, որուն զլիւնը՝ կը վառի կանթեղ մը: Դրան երկու կողքին հաստ մարած մոմեր: Մեր թափօրը հուսկ կանգ կ'առնէ այդ բոլորածեւ շէնքին առջեւ: Ատոր մէջ կը հանգչի Յիսուսի Ս. Գերեզմանը: Պրանչիսկեան հայր մը « բարի եկայք » ի խօսքը կ'ըսէ. որուն կը պատասխանէ մեր առաջնորդը՝ « շնորհակալութեան » խօսքը: Երկիւղածութեամբ կը ծնրադրենք ու յետոյ մէկիկ մէկիկ նախ տեսակ մը նախագաւիթէ անցնելով, կը մօտենանք բուն Ս. Գերեզմանին. պատին կից ճերմակ մարմար մը, որուն տակ 19 դար առաջ հանգչած է Փրկչին մարմինը: Կրօնական երկիւղածութեամբ եւ լռութեամբ կը համբուրենք զայն և ակընթարթի մը մէջ կը խորհինք ահաւոր խորհուրդը: Առաջին այցելութիւնը նուիրական և ուխտաւորի. որքան անուշ և սակաւատեւ: Օրը կը տարածամէր: Մասնական այցելութիւնը յաջորդ օրը և կարգաւ:

Առաջին օրն է որ կ'ապրինք Երուսաղէմի մէջ. սուրբ կոչուած ամենէն, որքան յիշատակ, որքան պատմութիւն ունի ան իր մէջ: Գաղղոսական աշակերտի նման կը հետեւինք մեր առաջնորդ հօր, ծանօթ բոլոր վայրերուն և տեղական սովորու-

թեան: Հին Երուսաղէմի մէջ ենք: Փողոցները նեղ, քարոտ, մարդ միշտ սահելու վտանգի մէջ: Շուկաներուն մէջ խանութներն իրենց ապրանքով շատ առաջ եկած, ճամբուն կէսը կը գրաւեն, անցողաւորը դժուարին. մաքրութեան պակասը շատ զգալի. տեղեր կան, ուր մարդ մաքուր և ազատ օդ չնշել կը փափարէ: Ողորմութիւն խնդրողներ անպակաս են ամէն անկիւն և փողոցի գլուխ նստած, կիներ դէմքերնին գոց. ամէն անցորդի ետեւէն իրենց լեզուով կ'աղաղակեն բան մը՝ զոր մենք չենք հասկնար: Կարծէք պիտի ըսենք. Երուսաղէմ իր նախկին կեանքէն շատ քիչ բան փոխեր է: Քաղաքը ընթացքին կը հանդիպինք տարբեր ցեղերու պատկանող դէմքերու. տարագի զանազանութիւն ամէն քայլի: Անցնելով այսպէս շուկաներէ և փողոցներէ, կրկին կը հասնինք Ս. Յարութեան տաճարը, դիտելու զայն մանրամասնօրէն, մեր առաջնորդին հետ: Տաճարն ունի երկու դուռ, իրարու կից. մին պատով գոցուած. երկրորդը մուտքի դուռն է, որուն մէկ թեւին վրայ ծակ մը մեր ուշադրութիւնը կը գրաւէ. առաջնորդնիս կը բացատրէ. ասկից, ամէն որոշեալ ժամերուն, երբ դուռը կը գոցուի, դուրս կը դուրս սանդուխ մը, որուն միջոցաւ, մահմետական մը բանալիով կը գոցէ դուռը, յետոյ որոշեալ ժամուն բանալու նոյն ոճով: Ներսը բնակող հայ, յոյն և լատին վարդապետներ չեն կարող դուրս ելլել: Ան կը շարունակէ բացատրութիւնը. առաջին դարեւրուն առանձին մատուռիկներ էին Սուրբ Գերեզմանը, Գողգոթան, եւն. խաչակիրները փոքր գտնելով, նոր շէնքի մը, եկեղեցւոյ մէջ առին բոլոր սրբավայրերը: Այսօր Ս. Յարութիւն կոչուած տաճարին մէջ են ո'չ միայն Ս. Գերեզմանը, այլ նաեւ Գողգոթան, խաչգիւտի տեղը, պատանաց քարը: Կ'անցնինք տաճարին սեմը և այս անգամ քովտի սանդուխէ մը կ'եկնենք Գողգոթան, քուսայի ձեւով վերէն վար շիտակ կարուած: Երկու խոշոր սիւններ սրբավայրը երկու թեւերու կը բաժ-

նեն. բաժանում մը որ երկու հասարակութեանց իրաւունքն ալ կը նշանակէ, կը խորհրդածէ առաջնորդնիս, աւելցնելով թէ հոս ամէն ինչ իրաւունքի վրայ հիմնուած է: Հիւսիսային մասը Յունաց բաժինն է, իսկ հարաւը՝ Պրանչիսկեան հայրերու: Վերջին բաժնին մէջ կը մնայ Յիսուսի մերկացուցման վայրը. արծաթագոյն պղնձէ խորան մը այդ տիտը

դեմոս օձեց և փաթթեց Յիսուսի մարմինը, գերեզման դնելէ առաջ: Կարմիր սալաքար մը կը ծածկէ ժայռը, որուն վերեւ երեք հասարակութեանց կողմանէ ութ կանթեղներ կը վառուին: Պատանաց քարէն կը ծոխնք և ահա ընդարձակ բոլորածեւը, որուն կեղծոնը կը մնայ փառահեղ գերեզմանը. քրիստոնէութեան ամենէն մեծ և նուիրական սրբավայրը: Առաջնորդ հայրը

Երուսաղէմ.

յիշատակը կը պատկերէ: Դէպ ի ձախ փողոցիկ խորան մը « Յաւոց Աստուածամօր »: Առաջին բաժնին մէջ՝ կայ նուիրական վայրը: Բարձր տախտակամածի մը վրայ դրուած յունական խորան մը. ներքեւ արծաթեայ սկուտեղ մը՝ կեղծոնը ծակ. կը նշանակէ տեղը, ուր կանգնած էր փրկագործութեան գործին, խաչը: Կը մոռնանք ամէն ինչ և ծնրադիր կ'աղօթենք, համբուրելով ցոյց տրուած սուրբ տեղը: Քանի մը վայրկեան լռութիւն . . . և առաջնորդնիս ցոյց կու տայ աջակողմը մետաղեայ թիթեղ մը, հոն է ճեղքը՝ գոյացած Յիսուսի մահուան ժամանակ երկրաշարժէն:

Կ'իջնենք Գողգոթայէն վար: Դրան շրջանը կը գտնենք « պատանաց քարը ». աւանդութիւնը հոս կը դնէ, վրայ կը բերէ առաջնորդնիս, ժայռը՝ որուն վրայ Նիկո-

կը կանխէ ըսել մեզի՝ չմտածել, չտեսնել արուեստի կոթող մը շքեղութեան՝ որուն կը հանդիպինք Երուսաղէմի մէջ գտնուած սրբավայրերու վրայ: Ոչ մէկ հետք կոստանդինեան հրաշալիքէն. թշնամիներու ձեռքն ու կրակը բնաջինջ ըրած են ամէն ինչ որ փայլ կամ պերճութիւն պիտի տար Սրբավայրին:

Այսօր ան ուղղանկիւնածեւ շէնք մ'է, Յոյներէն շինուած 1810 ին, փողոցիկ զբմբթ մը վրան: Գերեզմանը մտնելէ առաջ կը մտնենք փողոցիկ նախագաւիթ մը « Հրեշ-կը մտնենք փողոցիկ նախագաւիթ մը » կոչուած. որովհետեւ, կը մեկնաբանէ առաջնորդնիս, հոս էր որ հրեշտակը քարի մը վրայ նստած՝ Յիսուսի Յարութիւնը աւետեց սուրբ կիներուն, և կը ցուցնէ մեզի այդ քարէն կտոր մը ազուցուած մարմարէ պատուանդանի մը մէջ՝ որ մատրան կեղծոնը կը բռնէ: Կ'ա-

ԵՐՈՒՍԱԴԵՄԻ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԲԱՌԻՆԸ

սուրբ քարայրը. իսկ շուրջը երեք հասա-
րակութեանց, հայ, յոյն և լատին վան-
քերը: Հիւսիս-արեւմտեան շրջանն ընկելով,
կը հասնինք քաղաքին հրապարակը: Եւ
ահա Երնդեան տաճարը: Շատ ցած դռնէ
մը կը մտնենք նախագաւթին մէջ՝ մերկ
և մութ: Կայ սակայն մեծ դուռ մը որ
մուտքն է դէպ ի եկեղեցին: Չորս կարգ
միակտուր սիւներ, կարմրագոյն, եկեղեցին
կը բաժնեն հինգ թեւի: Ամբողջութեամբը
հսկայ երեւոյթ մ'ունի անիկա. անգնորդ
ազնուութիւն մը, շատ պատշաճ Աստուած-
որդւոյն խոնարհ որրանին պատասպարան
ըլլալու: Երնդեան քարայրը ստորեւ կը
գտնուի: Սանդուղներէ կ'իջնենք նուիրա-
կան վայրը, որ գրեթէ ուղղանկիւնաձեւ
է: Արեւելեան ծայրը սանդուղներու ստո-
րոտը, կայ յղկուած գմբէթաւոր խորշ մը.
յատակը փայլուն սպիտակ մարմարով,
արծաթեայ աստղ մը կը կրէ սա վերտա-
ռութիւնը. «*Hic de Virgine Maria
Jesus Christus natus est*» այսինքն
«Հոս Կոյս Մարիամէն Յիսուս Քրիստոս
ծնաւ»: Հոս, ձմեռ իրիկուն մը, Ս. Կոյսը
ծնաւ իր անդրանիկը և խանձարուրի մէջ
փաթթելով զրաւ մուրին մէջ: Հիացումի,
երախտագիտութեան և սիրոյ զգացումներ
կը պատեն զմեզ. կը ծնրադրենք և կար-
ծէք կ'ուզենք լսել դարեր առաջ երգուած
հրեշտակներու քաղցր երգը՝ «Փառք ի
բարձունս Աստուծոյ...». ո՛հ, որքան մխի-
թարական է խոկալ և աղօթել...:

Չորս քայլ հեռու սուրբ քարայրէն,
դէպ ի հարաւ-արեւմուտք՝ մեզի կը մատ-
նանշուի մուրը: Խոռոչ մը, զրուագուած
սպիտակ մարմարով, ուր Աստուածամայրը
քիչ մը ցուրտ յարդի վրայ զրաւ Աստուած-
որդին: Ահա Մեսիային ապարանքը: Ի՞նչ
աւելի մեծ նշան խոնարհութեան, ի՞նչ ա-
ւելի մեծ նշան սիրոյ:

Կը հեռանանք Բեթղեհէմէն մեզի հետ
տանելով խաղաղութեան և սիրոյ շունչ
մը: Ապերախտ մարդկութիւն որ չ'ուզեր
ճանչնալ խոնարհութիւնը և սէրը Աստու-
ծոյ...:

Շուրջ շաբաթ մը սրբավայրերն այցե-
լած միջոցին՝ ուրախութեամբ տեսայ հայ-
կական բաժինն ալ, սուրբ Երկրին մէջ:
Հոս ամէն ցեղի և կրօնքի ներկայացու-
ցիչներ կան, և իւրաքանչիւրը, այսպէս
ըսելու համար, սեփական իրաւունքով և
սովորութեամբ կ'ապրի: Կարելի է ըսել,
որիշ ո՛չ մէկ երկիր, որքան Երուսաղէմի
մէջ, ազգայնական ոգին զօրաւոր է. հա-
կառակ անոր որ ո՛չ մէկ ազգի հայրենիքն
է ան. և սակայն ի՞նչ վրէժխնդրութիւն
իրաւունքը պաշտպանելու և որքան զո-
հողութիւն՝ ձեռք բերուած իրաւունքը
չկորսնցնելու համար: Հայը որ ամենու-
րեք կը գտնուի, զարմանալի չէ ուրեմն
որ Երուսաղէմի մէջ ալ ցոյց տայ իր գո-
յութիւնը, և այն՝ հին դարերէ ի վեր:
Այսօր գրեթէ 3000 հայութիւն կայ երեք
յարանուանութեանց բաժնուած, և տէր՝
հարուստ սրբավայրերու: Ասոնց մէջ ա-
ռաջինն է Սրբոց Յակոբեանց տաճարը,
որ կը ծառայէ Աթոռանիստ եկեղեցի Հայ
Էջմիածնականներու: Ան, հին աւանդու-
թեան մը համեմատ, կանգնած է հոն ուր
Հերովդէս Ագրիպպաս սուրով սպաննեց
Ս. Յակոբոսը: Եւ եկեղեցւոյն հիւսիսային
պատին մէջ կը գտնուի հարուստ մատուռ
մը, հոս կը զրուի մարտիրոսութեան տե-
ղը. «Գլխադիր»: Եկեղեցւոյն ներկայ դիր-
քին մէջ ծաղարու գործ է: Երեք թեւ
ունի և կը կրէ եզակի գմբէթ մը վեց
պատուհաններով՝ որոնցմէ լոյս կ'իջնէ
Վկայարանին ներսը: Եկեղեցւոյն կից է
համանուն վանքը, ուր կը նստի Պատրիար-
քը, որ է միանգամայն վանահայր: Հսկայ
հաստատութիւն մը, որ իր շրջափակին մէջ
կ'առնէ Պատրիարքարանը, Ժառանգաւո-
րաց յարկարաժին, Արեղայից թաղ, Տը-
պարան, Նոր դպրոց և Գաղթական ժո-
ղովրդեան տուն: Ամէնքը իրարու քով և
իրարու վրայ: Վանք և աշխարհք միասին
կ'ապրին: Վանքի շրջապատէն դուրս կան
բազմաթիւ հայեր՝ քաղաքացի անունով

ծանօթ: Հայ Էջմիածնականները Սրբոց
Յակոբեանց սրբավայրին տէրը չեն միայն,
այլ իրաւունքներ ունին դարձեալ սուրբ
Գերեզմանին, սուրբ Փարայրին և ուրիշ
կարեւոր սրբավայրերու վրայ:

Անդին Հայ կաթողիկէ փոքրիկ հասա-
րակութիւնն ալ տէր է ոչ նուազ կարեւոր
սրբավայրերու. «Յաւագին Մօր» եկեղե-
ցին և Խաչի ճանապարհին երրորդ կա-
յանի մատուռը: Ներկայ եկեղեցին շինուած
է 1856 ին: Նախկին դարերու մէջ շինուած
սրբավայրին մնացորդները կը տեսնուին
ներկային գետնայարկին մէջ. խճաքարէ
երկու ոտնատեղիներ: Բարեպաշտ աւան-
դութիւնը կը համարի որ հոտ կեցած էր
Աստուածամայրը, տեսնելու համար Որդւոյն
անցնիլը...:

Երուսաղէմ, Երուսաղէմ, քանի՛ քանի
ազգերու, ժողովուրդներու վրայէդ անցնիլը
տեսեր ես, որոնց հետքերն հազիւ կը նըշ-
մարեն ներկաները: Ինքնաբերաբար կու
գայ ինծի յիշել Ա. Իսահակեանի տողերը:
Բանաստեղծը առջեւն ունի Արարատը.
կրնանք նոյնը կրկնել Երուսաղէմի ալ.

«Մահախուճապ սերունդներու
Աչքն է դիտել լոյս – գազամին
Ու անցել»:

Հերթը մի պահ քոնն է հիմա,
Դու՛ ել նայիր սէգ ճակատին
Ու անցիլ »:

ՈՒԵՏԱՌՈՐ

